

Արցախի Հանրապետության տեղական ինքնակառավարման մարմինների
2019թ. սեպտեմբերի 8-ի ընտրությունների կարճաժամկետ դիտորդական
առաքելության

Ամփոփիչ զեկուլյց

Երևան, 2019

Սույն հաշվետվությունը ներկայացնում է 2019թ. սեպտեմբերի 8-ին Արցախի Հանրապետությունում տեղի ունեցած տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրություններին «Ականատես» դիտորդական նախաձեռնության կողմից իրականացված կարճաժամկետ դիտորդության գործընթացն ու արդյունքները: Դիտորդական առաքելությունն իրականացվել է արցախյան «Քաղաքացիական հար» հասարակական կազմակերպության հետ համագործակցությամբ:

Արցախի Հանրապետությունում տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրություններում դիտորդական առաքելությունն իրականացվել է Հայաստանի Հանրապետության կառավարության ֆինանսական աջակցությամբ՝ «Ականատես» նախաձեռնության անդամ «Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ հակակոռուպցիոն կենտրոն» հասարակական կազմակերպությանը տրամադրված դրամաշնորհի միջոցով:

Սույն հաշվետվության և դիտորդական առաքելության շրջանակում այլ հրապարակումների բովանդակության համար պատասխանատու է «Ականատես» նախաձեռնությունը և իր անդամ կազմակերպությունները, և այն չի արտացոլում դրամաշնորհատուի պաշտոնական տեսակետները:

Դիտորդական առաքելությունն իր երախտիքի խոսքն է ուղղում ընտրությունների դիտարկման գործընթացում ներգրավված դիտորդներին, համակարգողներին, իրավաբաններին և օպերատորներին, ում ակտիվ մասնակցության և նվիրված աշխատանքի շնորհիվ հնարավոր եղավ ապահովել դիտորդական նախաձեռնության արդյունավետ և որակյալ աշխատանքը:

Բովանդակություն

ԴԻՏՈՐԴԱԿԱՆ ԱՌԱՔԵԼՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ	4
Ընդհանուր տեղեկություններ ԱԶ ՏԻՄ ընտրությունների մասին	5
Դիտարկման մեթոդաբանություն	5
Դիտորդների հավաքագրում	5
Դիտորդների վերապատրաստում	6
Տեղամասերի ընտրություն և դիտորդների տեղաբաշխում	6
Տվյալների հավաքագրում և հաշվետվությունների ներկայացում	7
Համակարգող կենտրոն	7
Համագործակցություն	8
Հրապարակայնություն	8
Դիտորդական առաքելության կազմակերպական հարցեր	8
Առաքելության ներքին գնահատում	9
Ֆինանսական հաշվետվություն	10
ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԴԻՏԱՐԿՄԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԲԱՑԱՀԱՅՏՈՒՄՆԵՐԸ	11
Նախապատրաստման փուլ	11
Քվեարկության ընթացք	12
Արդյունքների ամփոփում	13
Բողոքարկում	14
Ընդհանուր դիտարկում	15

ՀԱՊԱՎՈՒՄՆԵՐ

ԱՅ	Արցախի Հանրապետություն
ԹԻՅԿ	Թրանսփարենսի Ինթերնեշլ հակակոռուպցիոն կենտրոն
ԺԱԱ	Ժուռնալիստների «Ասպարեզ» ակումբ
ԻԶՊՅ	Իրավունքի զարգացման և պաշտպանության հիմնադրամ
ԿԸՅ	Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողով
ՀՀ	Հայաստանի Հանրապետություն
ՀԿ	Հասարակական կազմակերպություն
ՏարԸՀ	Տարածքային ընտրական հանձնաժողով
ՏԻՄ	Տեղական ինքնակառավարման մարմիններ
ՓԲԸ	Փակ բաժնետիրական ընկերություն
ԶՀ	Զաղաքացիական հար
ENEMO	European Network of Election Monitoring Organisations
EPDE	European Platform for Democratic Elections
GNDEM	Global Network of Domestic Election Monitors

ԴԻՏՈՐԴԱԿԱՆ ԱՌԱՔԵԼՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

2019թ. սեպտեմբերի 8-ին Արցախի Հանրապետությունում (ԱՀ) տեղի ունեցած տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրություններին «Ականատես» դիտորդական Նախաձեռնությունը իրականացրել է կարծաժամկետ դիտորդություն արցախյան «Քաղաքացիական հար» հասարակական կազմակերպության (ՀԿ) հետ համագործակցությամբ:

«Ականատես» դիտորդական առաքելությունը հիմնվել է «Թրանսփարենսի Ինթերնեշլ հակակոռուպցիոն կենտրոն» (ԹԻՀԿ) և «Ժուռնալիստների «Ասպարեզ» ակումբ» (ԺԱԱ) ՀԿ-ների, «Ռեստարտ» քաղաքացիական Նախաձեռնության և «Իրավունքի զարգացման և պաշտպանության» հիմնադրամի կողմից:

«Ականատես»-ը հիմնադրվել է 2018թ. օգոստոսին: Առաքելության Նպատակն է նպաստել ազատ և արդար ընտրությունների անցկացմանը, ընտրական գործընթացների օրինավորությանը և դրանց նկատմամբ հանրային վերահսկողությանը:

Արցախում «Ականատես»-ի գործընկեր «Քաղաքացիական հար» հասարակական կազմակերպությունը հիմնադրվել է 2019թ. օգոստոսին: «Քաղաքացիական հար»-ի նպատակը ժողովրդավարության զարգացումն է Արցախում՝ հանրային կառավարման գործընթացներում քաղաքացիական հասարակության դերակատարման բարձրացման միջոցով:

«Ականատես»-ը գործում է անկախ՝ պահպանելով անկողմնակալության սկզբունքը և զերծ մնալով այնպիսի գործողություններից, որոնք կարող են մեկնաբանվել որպես աջակցություն, քարոզչություն կամ հակաքարոզչություն ընտրություններին մասնակցող որևէ կուսակցության (կուսակցությունների դաշինքի), թեկնածուի օգտին կամ դեմ:

Առաքելության մեջ ներգրավված կազմակերպությունները անդամակցում են Նաև միջազգային դիտորդական ցանցերի, մասնավորապես «Ընտրությունները դիտարկող կազմակերպությունների եվրոպական ցանցի» (ENEMO), «Ժողովրդավարական ընտրությունների եվրոպական պլատֆորմի» (EPDE), «Տեղական դիտորդների համաշխարհային ցանցի» (GNDEM) անդամ են և տարիների ընթացքում մաս են կազմել մի շարք միջազգային դիտորդական առաքելությունների Վրաստանում, Շվեդիայում, Չեխիայում, Ուկրաինայում, Մոլդովայում, Բոսնիա և Հերցեգովինայում և այլ երկրներում:

«Ականատեսի» կողմից ԱՀ ՏԻՄ ընտրությունների դիտարկման նպատակն էր աջակցել ԱՀ քաղաքացիական հասարակությանը ազատ և արդար ընտրությունների անցկացման համար բարենպաստ միջավայրի ձևավորման և ժողովրդավարական ընտրական համակարգի կայացման գործում:

Ընդհանուր տեղեկություններ ԱՅ ՏԻՄ ընտրությունների մասին

2019թ. սեպտեմբերի 8-ին տեղի ունեցան տեղական ինքնակառավարման մարմինների (ՏԻՄ) ընտրություններ Արցախի Հանրապետության բոլոր 228 համայնքներում, ընդ որում միաժամանակ և՛ համայնքի ղեկավարի, և՛ ավագանու անդամի ընտրություններ: Ընտրություններին մասնակցում էին համայնքի ղեկավարի 409 և համայնքի ավագանու անդամի 1,394 թեկնածուներ: Ընտրություններին մասնակցելու իրավունք ուներ 103,043 ընտրող, որոնց 65,3%-ը մասնակցել է քվեարկությանը:

Ընտրական համակարգը ԱՅ-ում եռաստիճան է: ՏԻՄ ընտրությունների կազմակերպման համար պատասխանատու են եղել Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովը (ԿԸՀ) և 8 Տարածքային ընտրական հանձնաժողովները (ՏարԸՀ): Ընտրություններն անց են կացվել 277 ընտրական տեղամասում՝ Տեղամասային ընտրական հանձնաժողովների (ՏԸՀ) 2,153 անդամների ներգրավմամբ:

Ընտրությունների ընթացքին հետևելու նպատակով ԱՅ ԿԸՀ-ում հավատարմագրվել են 8 դիտորդական կազմակերպությունների 320 դիտորդներ և 23 ՉԼՄ-ների 63 ներկայացուցիչներ:

Դիտարկման մեթոդաբանություն

Դիտորդների հավաքագրում

«Ականատես» դիտորդական առաքելության պատշաճ նախապատրաստման և իրականացման նպատակով ձևավորվել են համակարգող թիմեր Հայաստանում և Արցախում բաղկացած 4 համակարգողներից և 5 օգնականներից:

2019 թվականի օգոստոսի 7-ից մեկնարկել է կարճաժամկետ դիտորդների հավաքագրման գործընթաց Հայաստանում և Արցախում, ընդ որում՝ Արցախում դիտորդների հավաքագրումն իրականացվել է առցանց բաց հայտարարության տարածման միջոցով, իսկ Հայաստանում՝ «Ականատես»-ի դիտորդական ցանցում ներառված դիտորդների ներգրավման միջոցով:

- Հավաքագրման արդյունքում առաքելության մեջ ընդգրկվել են, ընդհանուր առմամբ, 103 դիտորդներ, որից 53-ը՝ Արցախից և 50-ը՝ Հայաստանից:
- Ներգրավված դիտորդներից 74-ը եղել են իգական, 29-ը՝ արական սեռի ներկայացուցիչներ:
- Դիտորդների 95%-ը եղել են 18-35 տարեկան երիտասարդներ:

«Ականատես»-ը հանդես է եկել տեղական դիտորդների միջոցով՝ հավատարմագրված «Քաղաքացիական հաբ» ՀԿ անունից և միջազգային դիտորդների միջոցով՝ հավատարմագրված «Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ հակակոռուպցիոն կենտրոն» ՀԿ անունից: Դիտորդների հետ համագործակցությունն իրականացվել է պայմանագրային հարաբերությունների հիման վրա, իսկ առաքելության ավարտին նրանց տրամադրվել են պաշտոնական հավաստագրեր:

Դիտորդների վերապատրաստում

Քվեարկության օրվա ընթացքում ճշգրիտ և որակյալ տվյալների հավաքագրման նպատակով «Ականատես»-ի կողմից մշակվել է դիտորդական ձեռնարկ և կազմակերպվել են մասնագիտական դասընթացներ ընտրված դիտորդների համար՝ հետևյալ կառուցվածքով՝

- Առաքելության նպատակն ու սկզբունքները,
- Արցախի Հանրապետության ընտրական համակարգը,
- ՏԻՄ ընտրություններում քվեարկության օրվան առնչվող ընթացակարգերը,
- Հետընտրական գործընթացները՝ բողոքարկման ընթացակարգեր, առաքելության արդյունքների ներկայացում և այլն
- Ընտրական գործընթացում ընդգրկված դերակատարների (ընտրական հանձնաժողովներ, վստահված անձիք, ոստիկանություն, թեկնածուներ) իրավունքներն ու պարտականությունները,
- Դիտորդի իրավունքներն ու պարտականությունները,
- Դիտորդի վարքագծի կանոնները,
- Դիտորդի կողմից խախտումների արձանագրման և հաշվետվությունների ներկայացման կարգը:

- Ընդհանուր առմամբ, դիտորդների համար կազմակերպվել է 3-ական դասընթաց՝ Հայաստանում և Արցախում:
- Դասընթացներին մասնակցել է 109 դիտորդ, որից 81-ը՝ իգական, իսկ 28-ը՝ արական սեռի ներկայացուցիչներ:

Դասընթացների ավարտին դիտորդներին են տրամադրվել դիտորդական փաթեթներ, որոնք ներառել են դիտորդական վկայական, ձեռնարկ, դիտարկման հարցաթերթ, խախտումների արձանագրության օրինակներ, թղթապանակներ, նոթատետրեր և գրիչներ:

Հիմնական դասընթացից բացի, քվեարկության նախորդ օրը ՀՀ-ից ժամանած դիտորդների համար կազմակերպվել է հրահանգավորում-դասընթաց Ստեփանակերտում: Հրահանգավորման ընթացքում ներկայացվել և քննարկվել կազմակերպական-տեխնիկական հարցեր:

Տեղամասերի ընտրություն և դիտորդների տեղաբաշխում

«Ականատես» դիտորդական առաքելության 103 դիտորդներից 80-ը դիտարկել են 40 ընտրական տեղամաս՝ տեղամասերի ընդհանուր քանակի շուրջ 15%-ը: Դիտարկման աշխարհագրությունն ընդգրկել է մայրաքաղաք Ստեփանակերտը և Ասկերանի, Հաղրուփի, Մարտունու, Մարտակերտի և Շուշիի շրջանների 4 քաղաքային և 15 գյուղական համայնքները: Տեղամասերի ընտրության չափանիշ է հանդիսացել տվյալ տեղամասում գրանցված ընտրողների քանակը. դիտարկման տիրույթում ընդգրկվել են 300-ից ավել ընտրող ունեցող գյուղական և քաղաքային համայնքները: Առաքելության արդյունավետության բարձրացման նպատակով տեղամասերում դիտորդների տեղաբաշխումը համաձայնեցվել է «Իրազեկ քաղաքացիների միավորում» ՀԿ-ի Ստեփանակերտի գրասենյակի հետ՝ խուսափելու համար հնարավոր համընկումներից:

Տեղամասերում դիտորդությունն իրականացվել է զույգերով՝ յուրաքանչյուր տեղամասում ունենալով մեկական դիտորդ «Քաղաքացիական հաբ»-ից և ԹԻՅԿ-ից: Չույգերը կազմելիս հաշվի են առնվել դիտորդների տարիքը, սեռը, փորձառությունը և այլ անհատական չափանիշներ:

Ի լրումն տեղամասերում տեղակայված դիտորդների, ձևավորվել է շրջիկ դիտորդների 10 խումբ, որոնցում ընդգրկվել են 23 դիտորդներ: Վերջիններս քվեարկության օրն այցելել են ևս 82 տեղամասեր, որոնք ընդգրկված չեն եղել դիտարկվող 40 տեղամասերի ընտրանքում և չեն դիտարկվել «Ականատես»-ի տեղամասային դիտորդների կողմից: Նշված 82 տեղամասերում շրջիկ խմբերը վերահսկել են քվեարկության ընթացքը և տեղամասերի հարակից տարածքները:

Քվեարկության ավարտից հետո շրջիկ դիտորդների 3 խումբ դիտարկել է քվեարկության պարագաների ստացման և քվեարկության արդյունքների արդյուսակավորման գործընթացները Ստեփանակերտի, Ասկերանի և Մարտունու թվով 3 տարածքային ընտրական հանձնաժողովում: Տարածքային հանձնաժողովներն ընտրվել են՝ հիմք ընդունելով առավել խնդրահարույց միջադեպերի աշխարհագրությունը:

Տվյալների հավաքագրում և հաշվետվությունների ներկայացում

Քվեարկության օրը նախապատրաստման, բուն քվեարկության, արդյունքների հաշվարկման և ամփոփման գործընթացները դիտարկվել են ստանդարտացված դիտարկման քարտերի (հարցաշարերի) միջոցով, որոնք մշակվել են հիմնվելով ԱԶ ընտրական օրենսդրության և միջազգային դիտորդական ստանդարտների վրա՝ հաշվի առնելով առաքելության անդամ կազմակերպությունների երկար տարիների դիտորդական փորձը:

Քվեարկության գործընթացների վերաբերյալ հաշվետվությունների ներկայացումը դիտորդները իրականացրել են տվյալների «Ականատես»-ի առցանց հավելվածի կամ SMS հաղորդագրությունների միջոցով: Քվեարկության օրը տեղամասային դիտորդներից ներկայացվել է 361 հաղորդագրություն, որից 217-ը հավելվածի, իսկ 144-ը SMS հաղորդագրությունների միջոցով:

Համակարգող կենտրոն

Քվեարկության օրը դիտորդների աշխատանքները համակարգելու, ինչպես նաև դիտորդներին օպերատիվ կերպով տեխնիկական և իրավական աջակցություն և խորհրդատվություն տրամադրելու նպատակով առաքելության կողմից Ստեփանակերտում գործարկվել է համակարգող կենտրոն՝ բաղկացած 8 իրավաբաններից և 8 տվյալների հավաքագրման օպերատորներից, ինչպես նաև դիտորդական առաքելության համակարգողներից և օգնականներից:

Համակարգող կենտրոնն աշխատել է երկու հերթափոխով՝

- 1-ին հերթափոխը՝ առավոտյան ժամը 6:30-ից մինչև 19:00-ն,
- 2-րդ հերթափոխը՝ 19:00-ից մինչև արդյունքների ամփոփման ավարտը:

Քվեարկության օրն օպերատորների կողմից գրանցվել է 52 միջադեպ, որոնք հաղորդվել են ինչպես տեղամասային, այնպես էլ շրջիկ դիտորդների կողմից: Միջադեպերի բնույթը, մեծ

մասամբ, եղել է ընթացակարգային: Տարածքային ընտրական հանձնաժողովներին ուղղված դիմումներ ներկայացվել են այդ միջադեպերից մի քանիսի դեպքում միայն (տես՝ «Բողոքարկում» բաժինը):

Համագործակցություն

Ընտրություններից առաջ, ինչպես նաև քվեարկության օրը «Ականատես» դիտորդական առաքելության ներկայացուցիչները հաղորդակցվել և տեղեկատվություն են փոխանակել Արցախի Հանրապետության պետական մարմինների, այդ թվում՝ Արտաքին գործերի նախարարության, Մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակի, Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովի, տարածքային ընտրական հանձնաժողովների, տեղամասային ընտրական հանձնաժողովների հետ, որը բավականին արդյունավետ է գնահատվում առաքելության կողմից: Եղել է նաև համագործակցություն դիտորդություն իրականացնող հասարակական կազմակերպությունների հետ:

Հրապարակայնություն

Քվեարկության օրը դիտորդական առաքելության ընթացքի մասին տեղեկությունները հրապարակվել են սոցիալական ցանցերում¹ և անդամ կազմակերպությունների կայքէջերում: Առաքելության գործունեության ողջ ընթացքը պարբերաբար լուսաբանվել է տեղական և հայաստանյան լրատվամիջոցների կողմից:

Քվեարկության հաջորդ օրը՝ սեպտեմբերի 9-ին, առաքելությունը հրավիրել է մամլո ասուլիս², որի ընթացքում հանդես է եկել ՏԻՄ ընտրությունների ընթացքի վերաբերյալ նախնական գնահատականով: Նախնական ամփոփումը համառոտ զեկույցի տեսքով հրապարակվել է նաև ԹԻՂԿ կայքէջում³

Դիտորդական առաքելության կազմակերպական հարցեր

Դիտորդական առաքելության արդյունավետ կազմակերպման նպատակով 2019թ. օգոստոսի վերջին Ստեփանակերտում հիմնադրվել է ժամանակավոր գրասենյակ, որտեղ իրենց գործունեությունն են ծավալել նախաձեռնության համակարգողները և օգնականները, մասնավորապես՝ կազմակերպելով առաքելության արցախյան բաղադրիչը (դիտորդների հավաքագրում, ընտրություն, վերապատրաստում և այլն):

Հայաստանից ժամանած դիտորդների, համակարգողների, իրավաբանների և օպերատորների գիշերակացը կազմակերպվել է Ստեփանակերտի թվով 3 հյուրանոցներում: Հայաստանի դիտորդները, ինչպես նաև համակարգող կենտրոնի ներկայացուցիչները Ստեփանակերտ են ժամանել 2019թ. սեպտեմբերի 7-ին և մեկնել սեպտեմբերի 9-ին:

Արցախում կազմակերպված դասընթացների ընթացքում, ինչպես նաև քվեարկության օրը դիտորդների տրանսպորտային փոխադրումը դեպի հատկացված տեղամասային կենտրոն և հակառակ ուղղությամբ կազմակերպվել է տաքսի ծառայությունների միջոցով: Արցախում տաքսի ծառայությունների սակավության պատճառով առաքելությունը նաև ստիպված է եղել ծառայությունների մատուցման պայմանագրեր կնքել անհատ վարորդների հետ՝ դիտորդների փոխադրումը պատշաճ կազմակերպելու նպատակով:

¹ <https://www.facebook.com/akanatesditord/>

² <https://www.facebook.com/akanatesditord/videos/495908654541235/>

³ <https://transparency.am/hy/news/view/2839>

Դիտորդության համար էական խոչընդոտ է հանդիսացել հեռակապը: Դիտորդների և համակարգող կենտրոնի հեռահաղորդակցությունն ապահովելու նպատակով առաքելությունն օգտվել է Արցախում բջջային և ինտերնետ կապի միակ մատակարար «Ղարաբաղ Տելեկոմ» փակ բաժնետիրական ընկերության (ՓԲԸ) ծառայությունից: Տվյալ ոլորտում մրցակցության բացակայությունն ու «Ղարաբաղ Տելեկոմ»-ի մենաշնորհը հանգեցրել են բջջային կապի և ինտերնետ ծառայությունների բարձր արժեքի և, միևնույն ժամանակ, ցածր որակի, ինչը զգալի խոչընդոտներ է առաջացրել համակարգող կենտրոնի և դիտորդների միջև կայուն կապի և հաշվետվությունների ներկայացման համար: Բացի դրանից, «Ղարաբաղ Տելեկոմ» ՓԲԸ-ն աչքի է ընկել հաճախորդների սպասարկման ոչ պատշաճ որակով՝ առաջացնելով լրացուցիչ դժվարություններ առաքելության կազմակերպման համար:

Արցախում գտնվելու երեք օրերի, ինչպես նաև դասընթացների և քվեարկության օրվա ընթացքում դիտորդները և համակարգող կենտրոնի աշխատակազմն ապահովվել է մնդով և աշխատանքի համար անհրաժեշտ պարագաներով:

Առաքելության ներքին գնահատում

Առաքելության արդյունավետության գնահատման, թերությունների վերհանման և հետագա բարելավման առաջարկների հավաքագրման նպատակով հետընտրական փուլում իրականացվել է դիտորդների կողմից առաքելության գնահատում՝ ինչպես անանուն օնլայն հարցաշարերի լրացման, այնպես էլ՝ Երևանում և Ստեփանակերտում դիտորդների հետ անմիջական հանդիպումների միջոցով:

Գնահատմանը մասնակից դիտորդների ճշող մեծամասնությունը դրական է գնահատել առաքելության նախապատրաստական և ընթացիկ աշխատանքների կազմակերպումը և համակարգող թիմի պատրաստվածությունը:

- Դիտորդների 98%-ը պատրաստակամություն է հայտնել հետագայում ևս ներգրավվել «Ականատես» դիտորդական նախաձեռնության կողմից իրականացվող դիտորդական առաքելություններում:
- 78%-ը բարձր է գնահատել դասընթացի, նախընտրական հրահանգավորման և դիտորդական ձեռնարկի մատչելիությունն ու օգտակարությունը՝ դիտորդությանը նախապատրաստվելու համար:

Դիտորդության շնորհիվ ստացված ձեռքբերումների շարքում դիտորդները հաճախ են նշել մոնիտորինգային հմտությունների զարգացումը, որպես ակտիվ քաղաքացիների՝ պատասխանատվության զգացումի բարձրացումը, ծանոթացումը ընտրական օրենսդրությանը, նոր փորձի և գիտելիքների ձեռքբերումը, հայաստանյան և արցախյան դիտորդների միջև ծանոթության և համագործակցության հաստատումը և այլն:

Դիտորդների կողմից դրական է գնահատվել դիտորդության ազդեցությունը ՏԻՄ ընտրությունների վրա, մասնավորապես՝ ընտրողների կամարտահայտության իրավունքի պաշտպանության, ընտրական հանձնաժողովների ավելի կազմակերպված աշխատանքի, հնարավոր ընտրախախտումների կանխման և այլ տեսանկյուններից:

Բացի առաքելության բուն կազմակերպական բաղադրիչներից, դիտորդների և համակարգող թիմի կողմից բարձր է գնահատվել նաև առաքելության իրականացման արդյունքում ստեղծված «հավելյալ արժեքը», մասնավորապես՝

- Արցախում ընտրական մշակույթի զարգացումը, մասնավորապես՝ ընտրական գործընթացների մասնակիցների և լայն հանրության կողմից ընտրությունների վերահսկողության կարևորության, դիտորդական խմբերի դերի գիտակցումը և գնահատումը,
- ընտրական գործընթացի ընթացքում տեղ գտած անճշտությունների և խախտումների վերաբերյալ հանրության լայն շրջանների իրազեկության բարձրացումը,
- ընտրական գործընթացներին քաղաքացիական հասարակության մասնակցության խրախուսումը,
- երիտասարդների բարձր ներգրավվածության ապահովումը հասարակական գործընթացներում,
- արցախյան նորաստեղծ «Քաղաքացիական հար» հասարակական կազմակերպության կարողությունների զարգացումը և մասնագիտացումը ընտրությունների դիտարկման ոլորտում, ինչպես նաև ՀԿ-ի ճանաչելիության մեծացումը,
- դիտորդական զույգերի համագործակցության ընթացքում հայաստանյան դիտորդների փորձի փոխանցումը արցախյան գործընկերներին, վերջիններիս կարողությունների զարգացումը որպես ակտիվ և պահանջատեր քաղաքացիներ:
- Արցախի պետական և հասարակական կառույցների հետ համագործակցության հաստատումը,
- դիտորդության արդյունքում վեր հանված օրենսդրական բացերի շտկմանն ուղղված առաջարկների մշակումը:

Անդրադառնալով վերջին կետին, հարկ է նշել, որ առաքելությունը կարևորում է ընտրությունների դիտարկման դրական ազդեցության շարունակականությունը և կայունությունը: Այդ նպատակով առաքելությունը ձեռնարկում է դիտորդության ընթացքում բացահայտված օրենսդրական կարգավորումների կատարելագործմանն ուղղված ուսումնասիրություն և նախատեսում է հանդես գալ դրանց բարելավմանն ուղղված առաջարկներով:

Ֆինանսական հաշվետվություն

ԱՀ-ում ազատ և թափանցիկ ՏԻՄ ընտրությունների անցկացման նպատակով ՀՀ կառավարությունը «Ականատես» դիտորդական առաքելության անդամ ԹԻՀԿ-ին տրամադրել է 17,480,000 ՀՀ դրամ դրամաշնորհ՝ համաձայն ՀՀ վարչապետի աշխատակազմի և ՀԿ-ի միջև 26.08.2019թ.-ին կնքված N ՎԱ-ԴԾ-19/01 պայմանագրի: Նշված գումարից առաքելության կազմակերպման նպատակով ծախսվել է 14,522,024.04 ՀՀ դրամ , իսկ խնայված 2,957,975.96 ՀՀ դրամը վերադարձվել է ՀՀ պետական բյուջե:

2019 թվականի հոկտեմբերի 17-ին ԹԻՀԿ-ն հրապարակել է բաց հայտարարություն՝ հրավիրելով աուդիտորական կազմակերպություններին ներկայացնելու հայտեր՝ պետության կողմից տրամադրված դրամաշնորհի շրջանակներում իրականացված ծրագրի ֆինանսական աուդիտի համար՝ հիմք ընդունելով «Հասարակական կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենքի 26-րդ հոդվածի պահանջը: Մրցույթին

մասնակցել է 5 ընկերություն, որոնցից ԹԻՅԿ ընդհանուր ժողովի ձայների մեծամասնությամբ ընտրվել է «Բեյքեր Թիլլի Արմենիա» ՓԲԸ-ն: ԹԻՅԿ կողմից ստացված պետական դրամաշնորհի իրականացման ֆինանսական աուդիտի արդյունքում կազմվել է և ներկայացվել է եզրակացություն:

Հավելված 1-ինում ներկայացված է աուդիտորական եզրակացությունը:

ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԴԻՏԱՐԿՄԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԲԱՑԱՀԱՅՏՈՒՄՆԵՐԸ

«Ականատես» առաքելության դիտարկման արդյունքներով, Արցախի Հանրապետությունում 2019 թ. սեպտեմբերի 8-ին կայացած տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրություններն, ընդհանուր առմամբ, ընթացել են խաղաղ մթնոլորտում և քաղաքացիները հնարավորություն են ունեցել իրացնել իրենց ընտրական իրավունքը: Առավել տարածում գտած խախտումները կրել են ոչ միտումնավոր և չհամակարգված բնույթ, իսկ լուրջ խախտումներն ու միջադեպերը եղել են դրվագային:

Նախապատրաստման փուլ

Քվեարկության օրը, առավոտյան ժամը 07:00 – 08:00 ընկած ժամանակահատվածում տեղի ունեցող տեղամասերի նախապատրաստումն, ընդհանուր առմամբ, անցել է խաղաղ պայմաններում, և խնդիրներ դիտարկվել են միայն առանձին տեղամասերում:

Տեղամասերից որևէ մեկում չի խոչընդոտվել դիտորդների մուտքը կամ գրանցումը:

Երկու տեղամասում հանձնաժողովը սկսել է իր աշխատանքները առանց քվորումի:

Դիտարկված ընտրատեղամասերի 75%-ը դժվարամատչելի է եղել սահմանափակ ֆիզիկական հնարավորություններ ունեցող ընտրողների համար:

Երեք տեղամասում քվեախցիկները տեղադրված են եղել այնպես, որ հնարավորություն են տվել խախտելու քվեարկության գաղտնիությունը: Որպես կանոն՝ դիտորդների առաջարկով խնդիրը լուծվել է, բացի Նորագյուղի դպրոցում գտնվող թիվ 29 տեղամասից, որտեղ դիտորդի առաջարկով խնդիրը լուծվելուց հետո կահավորումն ի վերջո վերադարձվել է նախկին խնդրահարույց ձևաչափի՝ տվյալ դպրոցի տնօրեն հանդիսացող հանձնաժողովի անդամի գործողությունների արդյունքում: Այնուհետ, օրվա ընթացքում, շրջիկ դիտորդների կողմից արձանագրվել են կահավորման խնդիրներ ևս 12 տեղամասում: Կահավորանքի հետ կապված խնդիրների մեծ մասը պայմանավորված են եղել տեղամասերի տարածքների անհաջող ընտրությամբ:

Մեկ դեպքում քվեատուփը կապարակնված չի եղել, սակայն այս խնդիրը լուծվել է դիտորդի առաջարկով: Մեկ տեղամասում չիրկիզվող պահարանը գտնվել է ոչ թե քվեարկության, այլ կողքի սենյակում, իսկ մեկում, որպես չիրկիզվող պահարան, օգտագործվել են քվեարկության սենյակում գտնվող գրապահարանի դարակները: Մեկ այլ տեղամասում չիրկիզվող պահարանը գտնվել է տեղամասային կենտրոնից դուրս գտնվող գրասենյակում:

Համատարած է եղել ընտրական հանձնաժողովների աշխատանքային դերաբաշխման վիճակահանության անցկացման կարգի խախտումը և, համապատասխանաբար, տեղամասերի մեծ մասում չեն պահպանվել Արցախի օրենսդրությամբ սահմանված վիճակահանության և հերթափոխի կանոնները: Տվյալ խնդիրը, դիտարկման համաձայն, հիմնականում պայմանավորված է եղել Արցախի Հանրապետության ընտրական օրենսդրության բացերով և հակասություններով:

Դիտարկված տեղամասերի մեծ մասում քվեարկությունը մեկնարկել է ժամանակին՝ 08:00-ին:

Քվեարկության ընթացք

Քվեարկությունն, ընդհանուր առմամբ, ընթացել է խաղաղ մթնոլորտում, խախտումները հիմնականում կրել են տեխնիկական և ոչ միտումնավոր բնույթ:

Տեղի է ունեցել մեկ դեպք, երբ խոչընդոտվել են դիտորդի իրավունքները: Մասնավորապես, Ստեփանակերտի թիվ 1/7 տեղամասում դիտորդին արգելվել է ազատ տեղաշարժվել ընտրատեղամասում:

Դիտարկվող տեղամասերից 2-ում օրվա ընթացքում բազմաթիվ անգամ եղել են հոսանքի անջատումներ, լուսավորությունն ապահովվել է մոմերի և լապտերի միջոցով, ինչի արդյունքում տեղ է գտել դեպք, երբ ընտրողները քվեարկել են քվեախցիկներից դուրս՝ պատուհանի մոտ՝ պատճառաբանելով, որ լուսավորությունը չի բավարարում:

Տեղամասերից 14-ում դիտարկվել է ընտրողների նախաձեռնությամբ բաց քվեարկության 1-3 դեպք, և 3 տեղամասում 4-10 դեպք: Երեք տեղամասում արձանագրվել է քվեարկության գաղտնիության միտումնավոր խախտման 1-3 դեպք: Ընտանեկան քվեարկություն դիտարկվել է 22 տեղամասում, որից 11-ում 1-3 դեպք, 7-ում 4-10 դեպք, իսկ 4-ում 11 և ավելի դեպք: Ընտրողների օգնելու կարգի խախտման դեպքերի քանակը 5 տեղամասում եղել է 1-3 դեպք, և 1 տեղամասում 4-10 դեպք: Մեկ անգամ թույլատրվել է քվեարկել առանց անձը հաստատող պատշաճ փաստաթղթի: 10 տեղամասում նկատվել են ուղղորդման 1-3 դեպք: Կողմնակի անձանց ներկայություն արձանագրվել է 10 տեղամասում:

Թեև բացահայտված միջադեպերի սակավությանը, դիտարկված տեղամասերում արձանագրված երևույթները բավականին խնդրահարույց են և ենթակա են առանձնահատուկ ուշադրության:

Երկու տեղամասում օրվա ընթացքում զգալի երկար ժամանակով բացակայել է հանձնաժողովի անդամների մեծ մասը: Մասնավորապես՝ մոտ 10-15 րոպե Ստեփանակերտի թիվ 3/5 տեղամասում երեք, իսկ Ասկերանի շրջանի Նորագյուղի թիվ 29 տեղամասում մեկ հոգի է միայնակ իրականացրել հանձնաժողովի բոլոր անդամների գործառույթները:

Նորագյուղի դպրոցում տեղակայված թիվ 29 տեղամասում ընտրական հանձնաժողովի մի քանի անդամ գործել են շահերի բախման իրավիճակում: Ընտրական հանձնաժողովի նախագահը՝ Նորագյուղի դպրոցի փոխտնօրեն Մուշեղ Վլադիմիրի Չայրապետյանը, գտնվելով հանձնաժողովի անդամի՝ Նույն դպրոցի տնօրեն Էրիկ Էդուարդի Վարդանյանի ենթակայության և ազդեցության տակ, դրսևորել է բացարձակ անգործություն և աչք փակել բազմաթիվ իրավախախտումների վրա: Հանձնաժողովի մեկ այլ անդամ՝ Վանյա Չակոբի Պետրոսյանը, փոխկապակցված է եղել գյուղապետի թեկնածու Վլադիմիր Չակոբի Պետրոսյանի հետ (եղբայր), իսկ իր որդին եղել է Նույն թեկնածուի վստահված անձը: Վանյա Չակոբի Պետրոսյանի մյուս եղբայրը՝ Վալերի Չակոբի Պետրոսյանը հանդես է եկել որպես Ասկերանի «Բերդ» ՓԲԸ լրագրող, և որոշ ժամանակահատված փոխարինել է քվեատուփի համար պատասխանատու հանձնաժողովի անդամին՝ Նրա բացակայությամբ իրականացնելով հանձնաժողովի անդամի գործառույթները:

Քվեարկության գործընթացում ակտիվորեն ներգրավվել են համայնքի ղեկավարի որոշ թեկնածուներ, այդ թվում՝ գործող պաշտոնակատարները կամ նրանց ներկայացուցիչները՝ այդպիսով խախտելով օրենսդրության պահանջները: Այսպես, նկատվել են օրենքի խախտումներ Չադրուբի շրջանի Մարիամաձոր համայնքի և Մեծ թաղեր համայնքի ղեկավարների թեկնածուի, Ստեփանակերտի ավագանու թեկնածուի, ինչպես նաև Շուշի համայնքի ղեկավարի պաշտոնակատարի որդու կողմից, մասնավորապես՝ նրանց ոչ իրավաչափ ներկայությունը ընտրատեղամասերում կամ դրանց հարակից տարածքում:

Ստեփանակերտի 3/7 տեղամասում վստահված անձը ներխուժել է քվեախցիկ՝ ստուգելու, թե ում օգտին է քվեարկում տեսողության խնդիրներ ունեցող ընտրողը՝ նրա առաջարկությամբ իրեն օգնող անձի միջոցով, ինչը սակայն տեղամասային ընտրական հանձնաժողովի կողմից գնահատվել է ոչ թե որպես ապօրինի արարք, այլ վստահված անձի իրավունք: Դեպքի կապակցությամբ դիտորդի գնահատականը գրանցվել է գրանցամատյանում:

Մարտունու շրջանի Խնուշինակ համայնքի թիվ 10 տեղամասային հանձնաժողովի նախագահ Յուրիկ Միքայելի Միրզոյանը գտնվել է ոչ սթափ վիճակում, թույլ է տվել ընտրողների և մեքենաների կուտակումներ տեղամասի մոտ, կողմնակի անձանց տևական ներկայություն տեղամասում, ընտրատեղամասում ճաշկերույթ է կազմակերպել թեկնածուների մասնակցությամբ: Նա քվեաթերթիկները դուրս է բերել տեղամասից, հանձնել տեղամասային կենտրոնի մոտ կայանված մեքենայում գտնվող անձանց, և այնուհետ վերադառնալով տեղամաս՝ զգել է քվեաթերթիկները քվեատուփի մեջ: Արձանագրվել է Յ.Միրզոյանի թողտվությամբ քաջջոցի միջադեպ տեղամասային կենտրոնին հարող տարածքում:

Ոչ միշտ է ապահովվել Արցախի ընտրական օրենսդրությամբ սահմանված՝ շարժասայլակով ընտրողների քվեարկության հնարավորությունը: Մասնավորապես, շարժասայլակով քվեարկության կարգի 3 խախտում է արձանագրվել միևնույն տեղամասում:

Արդյունքների ամփոփում

Քվեարկության և տեղամասերի փակման գործընթացներն, ընդհանուր առմամբ, անցել են խաղաղ, սակայն արձանագրվել է մի քանի միջադեպ:

Ստեփանակերտի թիվ 2/4 տեղամասում արդյունքների ամփոփման հաջորդականությամբ նախատեսված գործողությունները, մասնավորապես քվեաթերթիկների մարումը, հիմնական և լրացուցիչ ցուցակներում ստորագրությունների հաշվարկը տեղամասային հանձնաժողովի կողմից իրականացվել են միաժամանակ մի քանի հոգու կողմից: Միևնույն ժամանակ, չի փակվել և չի կնքվել մարված քվեաթերթիկների փաթեթը:

Ճարտարի թիվ 19/1 ընտրատեղամասում տեղամասային ընտրական հանձնաժողովի նախագահը քվեատուփի պարունակությունը դատարկել է սեղանին և հանձնաժողովի բոլոր անդամները միասին սկսել են դասավորել քվեաթերթիկները:

Ստեփանակերտի թիվ 3/2 ընտրատեղամասում քվեարկության արդյունքների ամփոփման նիստին ներկա է եղել ոստիկանության ծառայող, իսկ հանձնաժողովի նախագահը հայտարարել է, որ չի կարող շտկել իրավիճակը: Կապ է հաստատվել Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովի հետ, ինչի արդյունքում խնդիրը լուծվել է և ոստիկանության ծառայողը լքել է տեղամասը:

Մարտունու շրջանի Գիշի համայնքի թիվ 8/5 ընտրատեղամասում քվեարկության արդյունքների ամփոփման ընթացքում քվեաթերթիկների հաշվարկից հետո հանձնաժողովի անդամները չիրազեկվածության պատճառով սկսել են մարել վավեր քվեաթերթիկները, ինչը դադարեցվել է դիտորդի ահազանգի հիման վրա ԿԸՀ միջամտության արդյունքում, երբ արդեն իսկ մարվել էին համայնքի ավագանու ընտրության համար առանձնացված բոլոր վավեր քվեաթերթիկները:

Մարտունու շրջանի Յերիեր համայնքի թիվ 18 ընտրատեղամասում քվեարկության արդյունքների ամփոփումից հետո պարզվել է, որ երկու թեկնածուները հավաքել են հավասար թվով ձայներ և հանձնաժողովի նախագահը, երկու թեկնածուների հետ միասին, ուղևորվել են Մարտունի՝ ընտրատարածքային հանձնաժողովում վիճակահանություն իրականացնելու համար: Քվեարկության պարագաները տարածքային հանձնաժողով ներկայացվել են չփաթեթավորված, ինչպես նաև չի կազմվել արդյունքների ամփոփման արձանագրություն: Տարածքային հանձնաժողովն էլ իր հերթին հետ է ուղարկել տեղամասային հանձնաժողովի անդամներին տեղամաս՝ արդյունքների ամփոփումն ավարտելու համար՝ հրաժարվելով ընդունել ներկայացվող կյութերը: Տեղամասային հանձնաժողովի անդամները վերադարձել են տեղամաս՝ նպատակ ունենալով կատարել նաև թեկնածուների միջև վիճակահանությունը: Նրանք կազմել են քվեարկության արդյունքների արձանագրությունները և տրամադրել դիտորդներին: Այնուհետ տեղամաս է ժամանել տարածքային ընտրական հանձնաժողովի անդամը, ում հետ քննարկելով որոշվել է վիճակահանությունը իրականացնել տարածքային ընտրական հանձնաժողովում: Հանձնաժողովի նախագահը կնքել է փաստաթղթերի փաթեթները և քարտուղարի հետ միասին պարկով ուղևորվել է տարածքային ընտրական հանձնաժողով:

Ստեփանակերտի 1/3 տեղամասում արդյունքների ամփոփման նիստն ընդհատվել է: Հանձնաժողովի նախագահն, ավարտելով առաջին քվեատուփի քվեաթերթիկների դասակարգումը, հանգստանալու նպատակով դուրս է եկել ընտրատեղամասից, այնուհետև, նրան հետևելով, դուրս են եկել նաև հանձնաժողովի մյուս անդամները: Հանձնաժողովի նախագահը վերադարձել է շուրջ 3-5 րոպե անց, որի ընթացքում ընտրական փաստաթղթերն ու պարագաները մնացել են առանց հսկողության: Հանձնաժողովի անդամները վերադարձել են ավելի ուշ: Ընդհանուր առմամբ ամփոփման նիստն ընդհատվել է մոտ 10 րոպեով:

Ստեփանակերտի թիվ 3/5 ընտրատեղամասում արձանագրվել է, որ ամփոփման նիստի ժամանակ քվեաթերթիկների հաշվարկման ընթացքում հանձնաժողովի նախագահից բացի հանձնաժողովի երկու անդամներ ևս մասնակցել են քվեաթերթիկները քվեատուփից դուրս հանելու գործընթացին: Խախտումները վերացվել են դիտորդի կողմից հանձնաժողովի նախագահին դիմելուց հետո:

Մարտունու շրջանի Բերդաշեն գյուղի թիվ 4 տեղամասում ժամը 20:00-ին ընտրատեղամասը փակելուց հետո հանձնաժողովը մոտ 45 րոպե ճաշի ընդմիջում է արել, հետո նոր սկսել ամփոփման գործընթացը:

Բողոքարկում

Քվեարկության օրվա ընթացքում արձանագրված էական խախտումների հիման վրա կազմվել և ներկայացվել են դիմում-բողոքներ տարածքային ընտրական հանձնաժողովներ և հաղորդումներ՝ իրավապահ մարմիններին:

Արցախի Հանրապետության ոստիկանություն է ներկայացվել 1 հաղորդում վստահված անձի կողմից տեղամասում քվեարկության գաղտնիության միտումնավոր խախտման դեպքով: Առաքելության դիտորդների կողմից տրվել են բացատրություններ: Հաղորդված դեպքի մասով գործի 2019 թ. սեպտեմբերի 20-ին ոստիկանությունը կայացրել է քրեական գործի հարուցումը մերժելու մասին որոշում:

Արձանագրված խախտումների հիման վրա ներկայացվել է 2 դիմում Ասկերանի և Մարտունու տարածքային ընտրական հանձնաժողովներ: Դիմումները վերաբերել են`

- Քվեարկության ընթացքում տեղամասային կենտրոնում տեղամասային ընտրական հանձնաժողովի անդամների մեծամասնության բացակայությանը,
- Տեղամասի մոտակայքում կուտակումներին,
- Քվեարկության գաղտնիության խախտմանը,
- Տեղամասում ներկա գտնվելու իրավունք չունեցող անձանց ներկայությանը,
- Լրագրողի կողմից տեղամասային ընտրական հանձնաժողովի անդամի գործառույթների իրականացմանը,
- Շարժասայլակով ընտրողների քվեարկության կարգի խախտումներին,
- Հանձնաժողովի անդամի կողմից վկայականը պատշաճ կերպով կրելու պահանջի խախտմանը,
- Տեղամասից քվեարկության պարագաներ դուրս բերելուն,
- Քվեարկության պարագաների փաթեթավորման և արձանագրության կազմման կարգի խախտմանը:

Ի պատասխան, Ասկերանի և Մարտունու տարածքային ընտրական հանձնաժողովները որոշում են կայացրել դիմումներն ընդունել ի գիտություն և ձեռնարկել միջոցներ` արձանագրված խնդիրները հետազայում բացառելու նպատակով:

Քվեարկության պարագաների դուրսբերման և դիտորդին արձանագրության քաղվածքի տրամադրման պահանջի մերժման դեպքերով Մարտունու տարածքային ընտրական հանձնաժողովը գրություն է ուղարկել Արցախի Հանրապետության ոստիկանության Մարտունու շրջանային բաժին, որը գրանցվել է հանցագործությունների հաշվառման գրքում: 2019 թ. սեպտեմբերի 23-ին ԱՀ ոստիկանության Մարտունու բաժինը պատասխան նամակով կայացրել է որոշում քրեական գործի հարուցումը մերժելու վերաբերյալ:

Ընդհանուր դիտարկում

Հարկ է արձանագրել, որ «Ականատես» դիտորդական առաքելությունն, ինչպես քվեարկության օրը, այնպես էլ կազմակերպչական աշխատանքներում արժանացել է բարյացակամ վերաբերմունքի պետական և հասարակական կառույցների կողմից:

Ընտրախախտումների զգալի մասը պայմանավորված է եղել տեղամասային հանձնաժողովների անդամների` ընտրական օրենսդրության ոչ լիարժեք տիրապետմամբ: Ընդհանուր առմամբ, բացակայել է խախտումների կատարման դիտավորությունը, խախտումները չեն ունեցել կազմակերպված բնույթ: